

Graus, František

Rex-dux Moraviae

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1960, vol. 9, iss. C7, pp. [181]-190

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102122>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK GRAUS

REX — DUX MORAVIAE

V naší novější literatuře se objevily pokusy nalézt ve vypravování některých kronikářů 14. stol.¹ o spojení Velkomoravské říše se státem přemyslovským (tzv. *translatio*) jakési staré jádro. Po V. Chaloupeckém² hájil tuto thesi V. Vaněček³ a P. Radoměřský.⁴ Nemohu se tu pouštět do kritiky celé této hypotézy; pouze upozorňuji na skutečnost, že všechny naše starší prameny, pokud se o této „*translatio*“ zmiňují, předpokládají svrchovanost „říše“; vycházejí tudíž z názoru hlásaného především theoretiky „říšské myšlenky“ o svrchovanosti *imperia* nad ostatními státy.⁵ Tyto zprávy o *translatio* tudíž nelze vůbec brát jako doklad nějakého českého vědomí o souvislosti Velkomoravské říše a českého státu; dosvědčují pouze pronikání „říšských představ“ do českých pramenů.

Poněkud jiné průkaznosti je skutečnost, na niž se v literatuře již častěji poukazovalo, že jak v našich, tak i v cizích pramenech se vyskytuje pro velkomoravské panovníky označení „*rex*-král“, pro Moravu a Čechy označení „*regnum*“.⁶ Abychom mohli posoudit průkaznost terminologie pramenů našich, je ovšem nutno ohlédnout se poněkud po užívání obou termínů v starším středověku vůbec. Dobře známa je skutečnost, že výraz „*regnum*“ má v starší době zcela neurčitý význam,⁷ který zatlačuje např. i starý výraz „*ducatus*“.⁸ Stejně se (jak ukáží dále) používá v 9. a 10. stol. v našich i cizích pramenech výraz „*regnum*“ zcela neurčitě. Výraz „*regnum*“ pro označení některé země tudíž podle dobového usu může sotva co říci o vlastním postavení jednotlivých území. Poněkud jinak je tomu s výrazem „*rex*“.

Germáni⁹ ani Slované¹⁰ neznali původně rozdílů mezi označením panovníků; nomenklatura jejich označení byla jednoduší. Záhy však začali Římané rozlišovat u „*barbarů*“ (např. u Germánů)¹¹ mezi označením „*princeps*“ a „*rex*“ a vlivem latinské literatury pak toto rozlišování začalo pronikat i do raně středověké terminologie. Terminologicky se tudíž (až hluboko do středověku) rýsují při používání titulu „*rex*“ dva proudy: jeden, v závislosti na římském usu, se snaží odlišit titul „*rex*“ od ostatních titulů a používá jej obvykle pro samostatného panovníka; druhý, navazující na staré domácí tradice (a snad do jisté míry i na jazykový usus bible), označuje *každého* významnějšího vladaře jako „*rex*“. Zdá se, že rozlišování samostatného panovníka — „*rex*“, závislého nebo podřízeného titulem „*dux-princeps*“ (římský usus), v raném středověku ustupuje zřetelně do pozadí; neurčité označování panovníků titulem „*rex*“ celkově převládá.

Jako příklad přesného rozlišování budiž uveden např. Řehoř Tourský, který v šestém století (ovšem v závislosti na starším římském prameni) rozlišuje u Franků přesně titul „*dux*“ a „*rex*“¹² a tvrdí např. i o bretaňských panovní-

cích — pro jejich závislost na Francích — že „comites, non regis appellati sunt“.¹³ Takovéto přesné rozlišování je však celkem ojedinělé; většinou jsou hranice hodně plynulé a autoři používají výrazu „rex“, buď aby označili zvláště mocné postavení určitého panovníka¹⁴ nebo dokonce zcela libovolně jako např. v legendě zač. 9. stol., kde je označen vládce Frízů v jedné kapitole téže skladby¹⁵. střídavě princeps — rex — dux nebo např. v Životě Anskariově z téhož století.¹⁶ Ba patrně vlivem severských představ se objevuje i v latinských skladbách představa „krále bez země“;¹⁷ analogicky původnímu zvyku určovat vládu panovníků nikoliv podle země, ale podle lidí a kmene.¹⁸ Nemohu tu sledovat celý terminologický vývoj panovnické titulatury; poukazuji pouze ještě na skutečnost, že ve 12. stol. se např. drží tohoto zcela neurčitěho usu ve spojení se Slovy celkem soustavně dánský Saxo Grammaticus.¹⁹

Přikročíme-li nyní ke zkoumání naší staré terminologie, můžeme, jak patrně, při interpretaci našich pramenů vyloučit závěry vyvozené z označení země jako „regnum“ jakožto neprůkazné (srov. i dále). U označení moravských či českých panovníků titulem „rex“ se pak musíme snažit o zjištění, zda dotyčný pramen se alespoň snaží o odlišování jednotlivých titulů (ev. zda se v jeho usu projevuje nějaká vědomá tendence) nebo zda je používá zcela libovolně. O možnosti takového postupu se můžeme názorně přesvědčit již na příkladu zpráv o Samovi. Tzv. Fredegar²⁰ nemluví pouze o „regnum“ Samově, ale označuje jej přímo jako „rex“: „Winidi cernentes utilitatem Samones, eum super se eligunt regem, ubi 30 et 5 annos regnavit feliciter“ (IV, 48; str. 145) a „Samone regem Sclavinorum“ (IV, 68; str. 154). Jelikož pak tzv. Fredegar používá i jiných názvů pro vladaře,²¹ je zřejmé, že výraz „rex“ tu má určitou funkci. Stejně tak označují Sama jako „rex“ Gesta Dagoberti I. z 9. stol.²² (závislé na Fredegarovi) — ale Conversio již nahrazuje označení „rex“ předlohy vlastním označením „dux“.²³ Jelikož pak Conversio je tu přímo závislá na svých předlohách,²⁴ jde o zřejmou tendenční úpravu předlohy;²⁵ při sledování titulatury Samovy je tudíž zřejmé, že tituly byly v těchto pramenech odlišovány a měly svůj (i když u Fredegara nikoliv jednoznačný) význam.

Poohlédneme se nyní po titulech, jimiž byli označováni velkomoravští a čeští panovníci. Jak známo, neznají naše (české) nejstarší listiny označení „rex“ pro Přemyslovce.²⁶ Z hmotných památek vyniká v 10. stol. známý denár s nápisem „Emma regina“, jehož záhady však dosud nejsou plně rozřešeny.²⁷ Bohužel dosud chybí rozbor insignií na našich starých mincích,²⁸ které poskytují takřka jedinečný ikonografický materiál. Tak dosud nezbývá než se obrátit při zkoumání titulatury na naše i cizí písemné památky 9. a 10. stol.

Pokud jde o svatováclavské legendy, zjišťujeme v 10. stol. v legendě *Crescente fide*:²⁹ Bořivoj je označen jako „dux“ (c. 1, str. 58), Vratislav jako „dux“ i „princeps“ („elegerunt . . . Wratizlaum ducem et principem“; tamtéž), Václav jako „dux“ (tamtéž) i jako „princeps“ (c. 3, str. 59).³⁰ Jeho vladařství je označeno výrazem „principatus“ (c. 2, str. 59; c. 6, str. 61).³¹ Tomuto jednotnému usu se vymyká pouze zmínka o „vestibus regalibus“ (c. 2, str. 59) ve spojení s Václavem. Legenda *Kristánova*³² se zmiňuje jak o vladařích velkomoravských tak o Přemyslovcích. Vypravuje o Svatoplukovi „qui erat nepos principis vel regis religiosi“, kterého „appetitum regno pelleret“ (c. 1, str. 91), ve spojení Bořivoje k Svatoplukovi je vladař Velkomoravské říše označen jako „dux suus vel rex“ (c. 2, str. 92) a do protikladu je kladen Bořivoj (a Strojímír) „princeps-dux“ a Svatopluk „rex“ (c. 2, str. 93). Vedle toho jsou pak označeni jako „dux“

Vratislav (c. 3, str. 96), Václav jako „dux-princeps“ (c. 5, str. 104—105) i jako „dux“ v protikladu k „dux-princeps“ z Kouřimi (c. 10, str. 125). Čechy jsou takřka výlučně³³ označovány jako „regnum“; že však z této skutečnosti nelze vyvozovat žádné závěry, o tom přesvědčí obraty jako „cum prefatus dux Wratislav in regno fratris sui defuncti succederet, firmato regno...“ (c. 3, str. 96) nebo „Princeps siquidem noster, qui a nobis in regni fastidio sublimatus est“ (c. 5, str. 103) vedle označení „tunicis... optimis et regalibus“ u Václava označeného jako „princeps“ (c. 6, str. 109). Z cizích legend označuje v 10. stol. Gumpold³⁴ Václava soustavně jako „princeps“ a „dux“, jeho vládu jako „principatus“, území jako „ducatus“ (c. 7, str. 151) i jako „regnum“ (c. 7, str. 150; c. 11, str. 154; c. 12, str. 155 atd.). Jak patrně, všechny dosavadní uvedené prameny označují shodně vládnoucího Přemyslovce jako „dux-princeps“; pouze v Kristiánově legendě se setkáváme ve spojení s vládcí Velkomoravské říše s titulem „rex“. Výjimku tvoří v 11. stol. pouze cizí legenda *Vavřincova*,³⁵ kde Čechy jsou soustavně označovány jako „regnum“, Václav jako „rex“.³⁶

Pokud je nyní obrátíme k staroslověnským památkám, tak nacházíme v Legendě o *Konstantinovi*³⁷ soustavně označení byzantského císaře jako „cesar“, jeho manželky jako „cesarica“, Byzance jako „cesarstvo“; analogicky je i titulu „cesar“ použito pro biblické „krále“ (srov. např. David c. 13, str. 198). Jinak nacházíme u Chazarů označení „vojevoda“ (c. 8, str. 174) i „kagan“ (c. 9, str. 176), velkomoravští panovníci Rastislav (c. 14, str. 199) i Kocel (c. 15, str. 204) jsou označováni titulem „knez“.³⁸

Život Metodějův používá stejně označení „cesar“ pro císaře byzantského i pro biblické krále. Svatopluk tu je označen jako „knez“ (c. 10, str. 232) a analogicky vypravuje autor o tom, že Metoděj žehnal před smrtí „cesarja i kneža“ (c. 17, str. 237). Vedle toho je však použito patrně (smysl je tu dosti sporný) označení „král“ pro vládce velkomoravské (c. 9, str. 230—231) i pro východofranckého krále (c. 10, str. 231) a záhadného uherského „krále“ (c. 16, str. 236). Záhady spojené s výkladem těchto míst i s výskytem výrazu „král“ jsem nucen ponechat odborníkům — slavistům; odkazují tu pouze na již zmíněný názor Isačenkův.³⁹ V tzv. *prvé staroslověnské legendě* o sv. Václavu⁴⁰ je ve všech třech zachovaných verzích označen sv. Václav jako „kniže“, Vostokovský rukopis (str. 15) používá i výrazu „kňaženie“; obvykle jsou však Čechy označovány zcela neurčitě jako „země“. V tzv. druhé legendě (*legendě Nikolského*)⁴¹, která, jak známo, je pouze adaptovaným překladem Gumpoldovy legendy, můžeme srovnávat terminologii slovanskou s latinskou:

Legenda Nikolského:

Gumpold:

- car — Ota (str. 87 — prolog)
- Jindřich I. (c. 2, str. 89)
- Ota (c. 4, str. 90)
- Bůh — vyššíj car (c. 13, str. 103)⁴²
- carství — Václavovo (c. 13, str. 103)
- (c. 15, str. 105)
- knez — Václav (c. 5, str. 91)
- (c. 6, str. 93)
- (c. 13, str. 102)
- (c. 13, str. 104)

- imperator (FRB I, str. 147)
- rex (str. 148)
- rex (str. 149)
- summi regis (str. 156)
- regnum (str. 156)
- regnum (str. 157)
- princeps (str. 149)
- princeps (str. 150)
- dux (str. 155)
- dux — princeps (str. 156)

*Legenda Nikolského:**Gumpold:*

kněz — Boleslav (c. 20, str. 113)	dux (str. 161)
(c. 23, str. 115)	princeps (str. 162)
(c. 24, str. 118)	princeps (str. 162)
(c. 26, str. 120)	dux (c. 26, str. 163)
kněženie (c. 20, str. 113)	regnum (str. 161)
stol kněžestvia (c. 4, str. 91)	principalis sedem (str. 149)
kněžeskimi etc. (c. 8, str. 97)	principalium (str. 152)
(c. 13, str. 102/3)	principatus (str. 155)
(c. 16, str. 106)	—
vojevoda — Václav (c. 29, str. 122)	dux (str. 165)
vojevodstvo — Václavovo (c. 4, str. 91) ⁴³	ducatu (str. 149)
zemlja — Čechy (c. 1, str. 88)	—
(c. 11, str. 100)	regnum (str. 154)
(c. 12, str. 100/1)	—
(c. 13, str. 104)	patria (str. 156)
zemlja — francká (c. 30, str. 122)	provincia (str. 165)

Pokud mohu soudit z tohoto provisorního soupisu (definitivní sestavení a rozpracování jsem nucen přenechat povolanejšímu odborníku-slavistovi), rozlišuje staroslověnský překlad celkem přesně terminologii předlohy (jednotný překlad výrazu princeps-dux odpovídá zcela soudobému synonymnímu používání) s dvěma výhradami: nečiní rozdílu mezi výrazy imperator-rex (výraz „král“ se tu nevyskytuje) a zcela neurčitý výraz předlohy „regnum“ se snaží přeložit podle kontextu. (Vedle toho ovšem „překládá“ i skutečně regnum-carství.)

Můžeme se nyní pokusit shrnout poznatky ze zkoumání terminologie našich pramenů 9. a 10. století. Svatováclavské legendy označují vládnoucího Přemyslovce (s výjimkou legendy Vavřincovy) jako „dux-princeps“, pro Čechy je používáno (vedle jiných názvů) ve shodě s dobovým usem v neurčitém smyslu označení „regnum“. V staroslověnských památkách nacházíme obvykle označení „kníže“, v Životě Metodějově i označení „král“; staroslověnské legendy václavské však používají opět titulatury „kníže“ (resp. „vojevoda“). Můžeme-li tudíž pro velkomoravské období předpokládat titulaturu „rex“ (srov. i dále) a snad současně vzniklý domácí novotvar „král“, nevyskytuje se tento titul v domácí tradici u panovníků z přemyslovského rodu. Zde převládá, bezpochyby po starším domácím vzoru, označení „kníže“. Pokud lze soudit z těchto dokladů, náležejí tudíž naše prameny po této stránce do skupiny neodlišující přesně tituly a označující výrazem „rex“ panovníka významného a zvláště mocného. Terminologie tudíž nese svědčí pro existenci nějaké staré domácí „translační teorie“, která by se patrně odrážela i v terminologii.

Toto různé užívání titulů je pak, patrně vlivem ryze literárních pramenů, dodržováno i v pozdějších pramenech, které zachovávají většinou terminologickou nejednotnost starších předloh i neurčité používání výrazu „regnum“. To neplatí pouze pro některé mladší legendární verze,⁴⁴ ale objevuje se výrazně např. i v kronice Kosmově.⁴⁵ Kosmas tituluje Svatopluka jako „rex“ (I, 10, str. 22; I, 14, str. 32) a soustavně je i pro pozdější období používán výraz „regnum“ pro Moravu (I, 27, str. 50; II, 15, str. 105; II, 18, str. 110; III, 42, str. 215; III, 51,

str. 224).⁴⁶ Ojedinele nacházíme pak i u Kosmy — vesměs v přímých řečech vložených do úst Přemyslovcům⁴⁷ — i označení Čech v knížecí době jako „regnum“ (vedle označení „ducatus“ a „principatus“).

Z hlediska načrtnutého celkového vývoje titulatury „rex“ lze tedy soudit, že v našich starých pramenech převládal celkově starý domácí výraz „kněz-kníže“, latinsky překládáný „princeps-dux“. Výjimku tvoří vláda Svatoplukova na Moravě, kde i v domácích pramenech se vyskytuje titul „rex“. Poněkud jiný obraz poskytují prameny cizí.

Nemám tu úmysl vyčerpat všechny zmínky o moravských a českých panovnících v cizích pramenech tohoto období; poukáži pouze na některé ilustrativní příklady. Jak známo, nacházíme v listině papeže Jana VIII. asi z r. 880 označení Svatopluka jako „gloriosus comes“,⁴⁸ v listině Štěpána V. „Zwentopolco regi Sclavorum“,⁴⁹ tudíž neurčitost; titulu „rex“ je zřejmě použito jako stupňování významu. V podstatě stejně je užito titulů u Reginona z Průmu.⁵⁰ Tak čteme k r. 890 o „Marahensium regna“, ale „eorum princepe nomine Rastiz“ (str. 78), k r. 876 „et regna Sclavorum, Behemensium et Marahensium“ (str. 112), k r. 894 o Svatoplukovi „rex Marahensium Sclavorum, vir inter suos prudentissimus . . . cuius regnum . . .“ (str. 143). Že i Reginon používá výraz „rex“ jako označení většího, významnějšího panovníka, vyplývá jasně z jeho zprávy k r. 898 (str. 134), kde čteme ve spojení s našimi dějinami zprávu: „Arnulfus rex concessit Zuendibolch Marahensium Sclavorum regi ducatum Behemensium, qui hactenus principem suae cognationis ac gentis super se habuerant.“ Jak patrně, shoduje se usus Reginonův s titulaturou našich starých pramenů;⁵¹ Svatopluk je označován jako „rex“ v odlišení k vlastním panovníkům českým⁵² i k ostatním vládařům velkomoravským. Odchylné používání výrazu „rex“ pro české panovníky zjišťujeme pouze u saského kronikáře *Widukinda*,⁵³ kde nacházíme nejmenovaného českého „rex“ (patrně sv. Václava) k r. 929 (I, 25, str. 50), k r. 936 je domácí odpůrce Boleslavův označován jako „subregulus“ (II, 3, str. 68–69) a výslovně je označen Boleslav jako „rex Boemiorum“ (III, 8, str. 108; III, 69, str. 144). Pokud mi je známo, je *Widukind* vedle (mladšího) *Vavřince* jediným autorem tohoto období, který používá pro Přemyslovce titulu „rex“. Tato skutečnost je tím nápadnější, protože kronikář zná nejen (pochopitelně) i tituly jiné, ale především proto, že velmi ostentativně zdůrazňuje nadvládu Jindřichovu nad českými panovníky. Užiti označení „rex“ má tudíž pouze podtrhnout a vyzvednout význam českých panovníků.

Vedle toho však nacházíme v cizích pramenech již i vysloveně tendenční používání titulatury panovníků. Na jasný příklad takové tendenční úpravy předlohy jsem poukázal (srov. str. 182) ve spojení s *Conversio* a velmi výrazně se projevuje především v tzv. *Análech Fuldských*,⁵⁴ které již odlišují výraz „rex“ i po jakési „státáprávní“ stránce,⁵⁵ vylučující použití tohoto titulu pro území, na něž si činil nároky východofrancký král. Ačkoliv tudíž nacházíme např. výraz „rex“ u *Obodritů* před porobením,⁵⁶ vylučují autoři striktně výraz „rex“ jak u panovníků velkomoravských⁵⁷ tak českých,⁵⁸ neboť jsou rozhodnými hlasateli východofranckých expansivních nároků na naše země. Ve spojení s Velkomoravskou říší nacházíme pouze výraz „regnum“,⁵⁹ tu stejně používané jako v ostatních soudobých pramenech.⁶⁰ Vedle neurčitého označení panovníků mocných a významných titulem „rex“ nacházíme tudíž již v 9. stol. tendenční používání tohoto titulu, spojování titulatury s nároky východofranckých panovníků. Toto užívání pak v následujících staletích mělo převládnout úplně.

Období vzniku vlastního českého státu tudíž patrně znalo pouze domácí označení „kněz-kníže“ a nečinilo mezi jednotlivými vladaři „titulárního“ rozdílu. Vznik-li již ve velkomoravském období jako novotvar titul „král“, šlo o literárně-učený titul, který patrně nebyl příliš rozšířen a především nebyl přenesen původně na Přemyslovce. V celkovém usu však právě v tomto období je znovuožíváno staré římské rozlišování jednotlivých označení panovníků, ba je záhy používáno s jasnou tendencí. Tato tendence se projevila nejdříve u autorů, podepírajících jasně agresivní nároky východofranckých (později německých) panovníků.⁶¹ Do literární sféry této latinsko-německé literatury se dostalo, jak známo, záhy i vlastní písemnictví české⁶² a pro vladaře a jeho tradiční domácí titul „kníže“ se vžil latinský překlad „dux-princeps“ i s politickými důsledky, které tato nomenklatura (spolu se svým hierarchickým rázem) měla. Nároky německých panovníků na naše území se tak neprojevily jen v útočných taženích, v tendenčním líčení kronikářů, ale i v samotném titulu českého panovníka.⁶³

Však o skutečnosti, že se v Čechách počítaly tyto útoky i jejich důsledky, nesvědčí jen hrdinský odboj proti útokům; svědčí o tom i fakt, že v Čechách se záhy — mnohem dříve než v Německu⁶⁴ — projevila snaha po neosobním chápání „koruny“.⁶⁵ Tu hrála po mém soudu především důležitou úlohu feudální ideologie svatováclavská, na jejíž význam tu však mohou pouze upozornit.

P o z n á m k y

¹ Srov. *Kroniku tzv. Dalimila* c. 24 (edd. B. Havránek—J. Daňhelka—Z. D. Kristen, Praha 1957, str. 51—52; srov. též pozn., str. 248—249) a *Pulkavu* (FRB V, str. 54, 245—246). Sotva se lze dovolávat pro „translatio“ vypravování *Kristiána* c. 2 o „proroctví“ Metodějově (ed. J. Pekař, *Die Wenzels- und Ludmila-Legenden und die Echtheit Christians*, Praha 1906, str. 92), neboť tu jde spíše o užití biblicko-hagiografického topu.

² Prameny X. století. *Legenda Kristiánovy o svätém Václavu a sväté Ludmile (Svatováclavský sborník II-2)*, Praha 1939). Autor se domnívá, že již v legendě *Diffundente* (str. 170) nalézá „pochopení a zdůraznění kontinuity mezi starým státem moravským a přemyslovským státem českým“. K translační teorii Dalimilově srov. str. 221n.

³ V. Vaněček, *Stát Přemyslovců a středověká „říše“* (Praha 1945), str. 44. Týž, *Počátky práva a státu v Československu* (Praha 1946), str. 29—30.

⁴ P. Radoměřský, *Koruna králů moravských (Sborník Nár. musea v Praze, Řada A — Historie, sv. XII, 1958, str. 183—231)*. Správné odmítnutí výsledků a hlavně metody v recenzi Z. Fialy a D. Třeštika (ČSČH VII — 1959, str. 483—488).

⁵ Tendenci německá literatura často vysloveně revanšistická jako nejnovější kniha W. Wegenera, *Böhmen-Mähren und das Reich im Hochmittelalter*. Untersuchungen zur staatsrechtlichen Stellung Böhmens und Mährens im Deutschen Reich des Mittelalters 919—1253 (*Ostmitteleuropa in Vergangenheit und Gegenwart* 5; Köln—Graz 1959) úmyslně zatemňuje rozdíl „imperia“ a ostatních středověkých států a ignoruje skutečnost, že nároky na svrchovanost neuplatňovala „říše“ pouze nad státem českým, nýbrž nad mnohými ostatními státy. Bohužel si neuvědomují tento širší rámec mnohdy dostatečně ani čeští historikové. Dobrý přehled stavu bádání u Z. Fialy, *Vztah českého státu k německé říši do počátku 13. století* (Sborník historický VI — 1959, str. 23—73) a v jeho recenzi Wegenerovy knihy (ČSČH VIII—1960, str. 176—185).

⁶ Srov. např. J. Pekař, cit. d., str. 162, 169, 372, pozn. 1; R. Urbánek, *Legenda t. zv. Kristiána ve vývoji předhusitských legend ludmilských i václavských a její autor* (Praha 1947—1948), I—1, str. 125 a II—1, str. 84—85. K výrazu „král“ A. V. Isačenko, *Začiatky vzdelanosti vo Velkomoravskej ríši* (Turč. Sv. Martin 1948), str. 58—59. Pokus o obecné řešení v článku M. Gumowského, „*Królowie slowiańscy*“ (Zapiski towarzystwa naukowego w Toruniu XIV—1948, str. 29—34). Autor si tu však nevšímá Čech, uvádí doklady z pozdějšího období a především nápisy na některých mincích. Nemohu souhlasit s jeho výkladem termínu „regnum“ v pramenech. (Na práci mne laskavě upozornil D. Třeštík.) Srov. i některé

poznámky o kolísavosti terminologie u H. Preidla, *Die Anfänge der slawischen Besiedlung Böhmens und Mährens II*, (Gräfelfing 1957), str. 31 n.

⁷ G. Waitz, *Deutsche Verfassungsgeschichte 2, 2³* (Kiel 1882), str. 374; F. Kern, *Gottesgnadentum und Widerstandsrecht im früheren Mittelalter* (Leipzig 1914), str. 8, pozn. 15, str. 19, pozn. 32; G. A. Bezola, *Das Ottonische Kaisertum in der französischen Geschichtsschreibung des 10. und beginnenden 11. Jahrhunderts* (Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung XVIII; Graz-Köln 1956), str. 15 aj.

⁸ Doklady pro starší výskyt srov. v *Thesaurus linguae latinae VI-1* (1909-1934), col. 2129-2130 (B).

⁹ H. Brunner, *Deutsche Rechtsgeschichte I*. (2. vyd., Leipzig 1906), str. 164n. Jak známo, je pak v historické době používáno královského titulu soustavně i pro díle a závislé vladaře u Anglosasů. Potíž pak tu činilo (a číní) rozlišování „vrchních králů“ a souvislost s představou císařství. (Srov. C. Erdmann, *Forschungen zur politischen Ideenwelt des Frühmittelalters*. Aus dem Nachlaß des Verfassers herausgegeben von F. Baethgen. Berlin 1951, str. 1nn.) Tento starší usus užití titulu „dux“ se obrátil např. ještě v 10. stol. ve Widukindově zprávě o korunovaci Otty I. (II, 1; ed. Lohmann-Hirsch, str. 64-65).

¹⁰ Výraz „král“, „království“ je neznámý u východních Slovanů. Vznikl patrně koncem 8. stol. u Slovanů západních (srov. Isačenko, cit. m.).

¹¹ Srov. H. Brunner, cit. m. Stranou tu nechávám stále probíhající dohady o původu jednotlivých germánských označení - titulů. Nověji např. H. Kühn, *Die Grenzen der germanischen Gefolgschaft* (ZRG, GA 73-1956, str. 66n.), Jan de Vries, *Das Königtum bei den Germanen* (Saeculum VII-1956, str. 291nn.). Neblaze tu působí především tzv. „charismatická“ teorie.

¹² *Gregorii Turonensis H. Fr. II, 9* (ed. R. Buchner, Berlin s. d., I., str. 80, srov. i násl.).

¹³ Tamtéž IV, 4 (str. 196/8); přesto označuje Řehoř díl Bretagne jako „regnum“. Mj. převědivý doklad o naprosté neurčitosti tohoto označení.

¹⁴ Tak např. píše v době Karla Vel. Paulus Diaconus H. L. IV, 7 (MG SS rer. Lang., str. 118): „his diebus Tassilo a Childeberto rege Francorum apud Baioriam rex ordinatus est.“

¹⁵ *Vita Vulframni episcopi Senonici* c. 9 (MG SS rer. Mer. V, str. 668; srov. i c. 10, str. 669-700). K legendě srov. Wattenbach-Levison, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter*. Vorzeit und Karolinger I (Weimar 1952), str. 139.

¹⁶ *Vita Anskarii auctore Rimbordo* c. 7 (ed. Waitz, str. 26): „... Herioldus quidam rex, qui partem tenebat Danorum, ab aliis ipsius provinciae regibus odio et inimicitia conventus, regno suo expulsus sit.“

¹⁷ *Abbo, De bello Parisiaco I* (MG SS II, str. 779): „Solo rex verbo, sociis tamen imperitabat.“ (K prameni srov. W. Wattenbach, *Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter I*, str. 329-330.) Celkově srov. Jean de Pange, *Le roi très chrétien* (Paris 1949), str. 90.

¹⁸ Jak známo, je původní typ titulů „rex Francorum“, „rex Langobardorum“ etc.

¹⁹ Tak např. nemluví pouze u Rusů o „Ruthenorum rex“ (IX, ed. Holder, str. 308), ale i při obléhání Pskova o „rex urbis“ II, str. 41; a po vítězství krále Frotho nad Huny se mu prý vzdalo „LXX ac centum reges, qui aut ex Hunis erant, aut inter Hunos militaverant“. Zprávy se vesměs týkají bájněho období; příklady pro neurčitě používání titulu „rex“ u Saxa pro historické období srov. u Gumowského, op. cit., str. 29-30.

²⁰ E. d. B. Krusch v MG SS rer. Mer. II. Přehled bádání u Wattenbach-Levison, cit. d., str. 109n.

²¹ Tak např. hned IV, 68 (str. 155), kde vypravuje o „Dervanus dux gente Surbiorum“, původně poddaný Franků, „se ad regnum Samonem cum suis tradedit“.

²² C. 27 (ed. Krusch, tamtéž; nadpis, str. 400, text, str. 410).

²³ *Conversio Bagvariorum et Carantanorum* c. 4 (ed. M. Kos, *Razprave Znanstvenega društva v Ljubljani 11*, Historični odsek 3, Ljubljana 1936, str. 129).

²⁴ Srov. G. Labuda, *Pierwsze państwo Słowiańskie. Państwo Samona* (Poznań 1949).

²⁵ Toto „oficiální“ užívání (tzn. podle východofranckých nároků) vyznačuje celou skladbu. Srov. např. výrazně ve spojení s Bavorsy a Korutany c. 2 (str. 129). Jediná nedůslednost tu je v použití titulu „rex Bagvariorum“ (c. 10, str. 135) pro Ludvíka (srov. i c. 10, str. 134 „in chronicis imperatorum et regum Francorum et Bagvariorum“), což úzce souvisí se stanoviskem spisku k vnitřním poměrům „říše“.

²⁶ Samozřejmě s výjimkou „korunovaných králů“. K titulu Soběslavově „monarcha“ srov. B. Bretholz, *Geschichte Böhmens und Mährens bis zum Aussterben der Přemysliden* (München-Leipzig 1912), str. 312.

²⁷ Srov. G. Skalský, *Nález českých denárů z konce X. stol. ve St. Boleslavi* (sep. 1932, str. 54n.) a — místy silně hypotetický — článek P. Radoměřského o „Emma regina“. *Studie o původu kněžny Emmy a její úloze v ražbě českých mincí 10. stol.* (ČNM 122, 1953, odd. věd spol., str. 157–212).

²⁸ S výjimkou článku (metodicky pochybeného) P. Radoměřského (srov. pozn. 4). V novější době se v západním Německu soustřeďuje kolem P. E. Schramma celá škola, která se zabývá studiem insignií (srov. především *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Schriften der Monumenta Germaniae historica* XIII, 1–3; Stuttgart 1954–1956). Nakolik pomohou nálezy archeologické k zpřesnění našich představ o postavení panovníků, nelze prozatím odhadnout. Zajímavý nález románské čelenky nalezené v Českých Budějovicích byl popsán V. Denksteinem (ČNM, odd. věd společenských, roč. 117–119, 1948–1950, str. 50–67).

²⁹ Cituji podle vydání J. Ludvíkovského, *Nově zjištěný rukopis legendy Crescente fide a jeho význam pro datování Kristiána* (Listy filologické 81–1958, str. 56–68). Srov. tam i k otázce původu této legendy. Přehled nového bádání o svatováclavských legendách srov. u J. Ludvíkovského, *Crescente fide, Gumpold a Kristián* (SPFFBU III–4, 1955; D–1; str. 57–63).

³⁰ Jiný „dux“ c. 11 (str. 63).

³¹ Kromě toho je užito pro Čechy zcela neurčitěho výrazu „terra“ (c. 3, str. 59). O mimočeských územích se mluví jako o „provincia“ (c. 5, str. 60; c. 12, str. 63).

³² Ed. J. Pečář, cit. d., str. 88–125.

³³ C. 7 (str. 115) je protiklad „ducatu terrene“ — „regnum celeste“.

³⁴ Cituji podle FRB I, str. 146–166.

³⁵ Ed. FRB I, str. 167–182.

³⁶ Ve *svatovojtěšských* legendách nacházíme rovněž pro české panovníky výhradně označení „dux-princeps“. Zcela ve shodě s ostatními prameny však i tu nacházíme neurčité užívání výrazu „regnum“, jako např. u Kanaparia (c. 8, FRB I, str. 241), kde se mluví o Praze „ubi dux... Wencelaus quondam regnum tenuit“ (pro mimočeské poměry srov. analogicky c. 27, str. 260).

³⁷ Cituji oba „Životy“ podle edice F. Pastrnek, *Dějiny slovanských apoštolů Cyrilla a Methoda* (Praha 1902). Stručný přehled bádání nyní pohodlně v prvním svazku *Dějin české literatury* (redaktor J. Hrabák; Praha 1959), str. 41–45.

³⁸ V přímém oslovení Rastislava (c. 14, str. 199) je užito výrazu „vladyko“. Výrazu „kněz“ (v Byzanci) je použito (c. 4, str. 161) pro označení hodnosti závislé na císaři.

³⁹ Srov. pozn. 6. Upozorňuji pouze, že titul „rex“ se udržuje (v řecké transkripci) v byzantské literatuře pro označení západních panovníků (srov. J. Gagé, *L'Empereur romain et les rois. Politique et protocole*. Revue historique t. 221–1959, str. 221n.).

⁴⁰ Ed. V. Vajs, *Sborník staroslovanských literárních památek o sv. Václavu a sv. Ludmile* (Praha 1929), str. 11–43. Přehledy u F. Grause, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I* (Praha 1953), str. 61n. a cit. Dějiny české lit. I, str. 51n.

⁴² Srov. i „knežej stroj pod carskuju vlastiju“ (c. 2, str. 89) — „principatus regimen sub regis dominatu“ (str. 148); „kizami carskimi“ (c. 8, str. 97) — v předloze chybí.

⁴³ Vedle toho se vyskytují výrazy „dědina“ (c. 16, str. 106), „vlast“ ve významu panství (c. 18, str. 108) a „vladyčestvie“ (tamtéž), která nemají přesný pendant v Gumpoldově legendě.

⁴⁴ Jen namátkou uvádím rkpy L a M legendy Factum est — c. 1 (ed. V. Chaloupecký, *Prameny*, str. 542–543), kde Bořivoj je označen jako princeps-dux, Svatopluk rex, Arnulf imperator. V legendě Beatus Cyrillus c. 1 (tamtéž, str. 504) Svatopluk jako rex (jeho označení v c. 2, str. 505, jako „princeps doli et artifex“ je typický obraz, který nic neříká o titulu); v legendě Tempore Michaelis imperatoris (tamtéž) se o velkomoravských panovnících mluví jako o „rex“ (c. 5, str. 514; c. 9, str. 518; c. 14, str. 521) i jako o „princeps“ (c. 4, str. 513; c. 9, str. 518; c. 11, str. 519). Do protikladu je stavěn (c. 14, str. 521) „rex Svatopluk“ a „dux Boemie nomine Burzywoy“ — Metodějovi je však současně vloženo do úst proctví, že — dá-li se Bořivoj pokřtít „quod ipse et sui successores potencie omnibus principibus et regibus fierent“ atd. Velmi svízelné je určení titulatury v tzv. homiliáři opatovickém (ed. F. Hecht, *Das Homiliar des Bischofs von Prag*, Praha 1863; srov. i F. Graus, cit. d. I, str. 80n.), str. 16, 32, 50, 58, 59, kde se dosud nelze odvážit spolehlivějších závěrů, neboť předlohy jednotlivých kázání nejsou dosud určeny.

⁴⁵ Cituji podle edice Bretholzovy.

⁴⁶ Ostatní označení Moravy srov. v rejstříku Bretholzovy edice.

⁴⁷ I, 33 (str. 59); I, 42 (str. 79); II, 13 (str. 102).

⁴⁸ CDB I, č. 24, str. 19.

⁴⁹ Tamtéž, č. 26, str. 23.

⁵⁰ Ed. F. Kurze (SS rer. Germ. in us. schol.).

⁵¹ Stranou tu nechávám známou otázku vlivu Reginona na Kosmu, kterou nyní podrobně zpracovává D. Třeštk.

⁵² Srov. i *Continuatio Reginonis ad a. 950* (ed. Kurze, str. 164): „Boemorum princeps Bolizlav“.

⁵³ SS rer. Germ. in us. schol. 5 ed., H. E. Lohmann — P. Hirsch (Hannover 1935). Vynechávám spory spojené s interpretací těchto míst, jelikož se nedotýkají přímo naší tematiky.

⁵⁴ Edd. G. H. Pertz — F. Kurze (SS rer. Germ. in us. schol., Hannover 1891).

⁵⁵ *Continuatio Ratisbonensis ad a. 888* (str. 116): Arnulf v Řezně „Illo diu morante multi reguli in Europa vel regno Karoli sui patruelis excreverat. Nam Perugarius filius Eberhardi in Italiam se regem facit; Ruodolfus vero filius Chuonradi superiori Burgundiam apud se statuit regaliter retinere; inde itaque Hludowicus filius Buosoni et Wito filius Lantberti Galliam Belgicam necnon Provinciam prout reges habere proposuerunt; Odo filius Rodberti usque ad Ligerim fluvium vel Aquitanicam provinciam sibi in usum usurpavit; deinde Rammolfus se regem haberi statuit“ (srov. i dále).

⁵⁶ Ad a. 844 (str. 35): „Hludowicus Obodritus defectionem molientes bello perdonuit occiso rege eorum Goztomuizli terramque illorum et populum sibi divinitus subingatum per duces ordinavit.“

⁵⁷ Dux pro velkomoravské panovníky, např. ad a. 846 (str. 35), ad a. 855 (str. 45), ad a. 863 (str. 56), ad a. 871 dux — princeps (str. 73). Soustavně dux i ve velmi tendenčním líčení Svatopluka (např. str. 111, 118, 121, 122 atd.). Tendencí užití nomenklatury vyplývá jasně ze zprávy k r. 895 — *Continuatio Ratisbonensis* (str. 126), podle níž byli čeští „duces“ podřízeni Svatoplukovi, který je rovněž označen titulem „dux“ (což odporuje zcela jasně dobovému zvyku).

⁵⁸ Dux pro díle knížata česká, např. ad a. 845 (str. 35), ad a. 856 (str. 47), ad a. 871 (str. 75), ad a. 872 (str. 76) atd.

⁵⁹ Např. ad a. 869 (str. 69) „regnum Zuentibaldi“, ad a. 870 (str. 70) „Zuentibald... cum regno, quod tenebat“, ad a. 871 (str. 73—74) „Zuentibald... in regnum suum rediit“ atd.

⁶⁰ Srov. i tu např. „regnum Baiowariorum“ ad a. 884 (str. 110), ad a. 900 (str. 134) atd.

⁶¹ Je pozoruhodné (jak vyplývá z uvedených příkladů), že tendenci používání titulů se nejdříve projevuje v „politických ohniscích“, u autorů jasně tendenčních a agresivních (*Conversio, Annaly Fuldské*), kdežto na „periferii“ tohoto okruhu dlouho přežívá zcela neurčitě používání výrazu „rex“ (např. *Saxo Grammaticus*).

⁶² Poukazují tu na známou skutečnost ztlačování staroslověnského písemnictví. Jen mám dojem, že nyní rozšíření staroslověnského písemnictví je leckdy přeceňováno.

⁶³ K širším souvislostem srov. práci Zd. Fialy, cit. v pozn. 5.

⁶⁴ Je nutné velmi důrazně upozornit na skutečnost, že je velmi sporné (a v literatuře hojně diskutované), zda vůbec „říše“ je nějakým státem ve vlastním smyslu slova. Rozhodně však není „německým státem“, jak to tvrdí ve své fašisující knize K. G. Hugelmann, *Stämme, Nation und Nationalstaat im deutschen Mittelalter* (Würzburg 1955).

⁶⁵ Výraz „Corona Bohemiae“ c. 1165 (CDB I, n. 245/6, str. 213, 225). Výraz se vyskytuje takřka současně v Anglii, Francii, Uhrách i Čechách (srov. J. Prochno, *Terra Bohemiae, regnum Bohemiae, corona Bohemiae*, Prager Festgabe für Theodor Mayer, 1953, str. 92—93). K vývoji tohoto pojmu srov. nyní E. H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Mediaval Political Theology* (Princeton 1957).

REX-DUX MORAVIAE

Автор изучает в своей статье употребление титула „dux-princeps-rex“ в источниках 9 и 10 вв. В чешских источниках употребляется титул rex для великоморавского монарха Святополка; для Пржемысловцев употребляются в отечественных источниках титулы „dux-princeps“. Древнее славянское обозначение „král“ (король) появляется лишь в „Житии святого Мефодия“ („Život sv. Metoděje“); его употребление для Пржемысловцев в древних чешских источниках не доказано. Как у германцев, так и у славян обозначение монархов не было устойчивым. Только позже под влиянием языковых обычаев в Римской

империи возникает какая-то государством установленная разница между этими титулами. Что касается заграничных источников (авторы которых пишут о Чехии), можно установить двоякое обозначение монархов: 1. Последовательное обозначение могущественных монархов титулом „král“ (также для славянских монархов), что местами сохраняется до высшего расцвета средневековья; 2. Тенденциозное титулование у писателей, которые защищают превосходство Восточнофранкской империи над Моравией и Чехией. Вышеприведенное различие титулов проникло под влиянием латинской письменности также в чешско-латинские источники, хотя первоначально можно было в них найти, несомненно, одно обозначение („kníže — kněz“, т. е. князь).

Перевод: *Иржи Бронца*

REX-DUX MORAVIAE

Der Verfasser untersucht in seinem Beitrag die Verwendung der Titel „dux-princeps-rex“ in den Quellen des 9. und 10. Jahrhunderts. In den böhmischen Quellen wird der Titel rex für den großmährischen Herrscher Svatopluk verwendet; für die Přemysliden benutzen die einheimischen Quellen den Titel dux-princeps. Die alte slawische Bezeichnung „král“ erscheint nur in in dem „Leben“ des Methodius; ihre Verwendung für die Přemysliden ist in den alten böhmischen Quellen nicht belegt. So wie bei den Germanen wurden auch bei den Slawen ursprünglich die Titel der einzelnen Herrscher nicht unterschieden. Erst später, unter dem Einfluß des römischen Sprachgebrauchs, wurde ein quasi staatsrechtlicher Unterschied zwischen diesen Titeln gemacht. Was die fremden Quellen anbetrifft (soweit sie Böhmen erwähnen), ist ein doppelter Usus zu bemerken; 1. die unterschiedslose Bezeichnung von mächtigen Herrschern mit dem Titel rex (auch für slawische Herrscher), die sich stellenweise bis ins Hochmittelalter erhält; 2. eine tendenziöse Verwendung der Titulatur bei den Verfassern, die eine Suprematie des ostfränkischen Reiches über Mähren und Böhmen verteidigen. Durch den Einfluß des lateinischen Schrifttums drang schließlich diese Unterscheidung auch in die böhmischen lateinischen Quellen ein, die wohl ursprünglich nur eine Bezeichnung für den Herrscher („kníže — kněz“) kannten.

František Graus